

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Mark Jones

1923

Crisis in het jaar van Hitlers staatsgreep

Vertaald uit het Duits door
Rob Hartmans

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 5461 8

© 2022 Ullstein Buchverlage GmbH, Berlijn

© 2023 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Rob Hartmans

Oorspronkelijke titel *1923, Ein Deutsches Trauma*

Oorspronkelijke uitgever Propyläen,

ein Verlag der Ullstein Buchverlage GmbH

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © bpk/Kunstbibliothek, SMB,

photothek Willy Römer/Willy Römer

Foto auteur © privécollectie Mark Jones

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Ulrike

Inhoud

Proloog 9

1 De moord op Walther Rathenau 15

De Weimarrepubliek aan de vooravond van het crisisjaar

2 Januari 59

Franse invasie, Duits 'passief verzet'

3 Februari-maart 80

Gewelddadig optreden van de bezettingstroepen in het Ruhrgebied

4 April 98

'Een schande voor de democratie' – Hitler mobiliseert in München

5 Mei 125

'Als wilden' – Seksueel geweld door de bezettingstroepen

6 Juni 142

Actief verzet en het begin van de Schlagetercultus

7 Juli 168

'Een erbarmelijke aanblik' – Inflatie trauma's en armoede

- 8 Augustus 187
Het verzuim van Londen, de pech van Stresemann
- 9 September 207
Rijnlands separatisme en de Dusseldorfer bloedzondag
- 10 Oktober 225
De vijanden van de republiek rukken op
- 11 November 251
Antisemitische excessen en de Hitlerputsch
- 12 December 278
Licht aan het eind van de tunnel – het einde van de inflatie en
het Dawesplan
- Epiloog 295
- Dankwoord 305
Verklaring van de afkortingen 307
Noten 308
Bibliografie 341
Illustratieverantwoording 348
Personenregister 349

Proloog

Half november 1923 ging in Beieren een zestienjarig meisje, dat een zwart-rood-gouden lintje op haar borst had gespeld, een eindje wandelen. Ze kwam een jongeman tegen die op haar afkwam en haar opdroeg het lintje te verwijderen. Toen ze dat weigerde begon hij haar te slaan, waarbij hij probeerde het lintje in de kleuren van de Weimarrepubliek van haar jas te rukken. De jongeman was een *Hakenkreuzler*, een hakenkruiser, een begrip waarmee Duitse democraten vol minachting de aanhangers van Adolf Hitler aanduidden. Uiteindelijk liet hij het meisje los en rende hij weg. Geen enkele voorbijganger was het meisje te hulp geschoten. Het lintje was beschadigd, maar niet vernield.¹

Enkele weken later verklaarde Wilhelm Marx – een politicus van de katholieke Zentrumspartei en na Wilhelm Cuno en Gustav Stresemann de derde rijkskanselier in een jaar tijd – tegenover de Duitse pers dat het jaar 1923 ‘wellicht niet met gouden letters in de geschiedenis van het Duitse volk zal worden bijgeschreven’.² In dat jaar balanceerde het Duitse politieke bestel op het randje van de afgrond. De Duitsers werden namelijk geconfronteerd met de trauma’s van bezetting en nationale vernedering, met financiële chaos, massawerkloosheid en een ongekende hyperinflatie. Toen de talrijke en elkaar versterkende crises eind oktober van dat jaar hun hoogtepunt bereikten, werd het voortbestaan van de republiek meer bedreigd dan sinds haar ontstaan ooit het geval was geweest. Een burgeroorlog tussen Beieren en Saksen behoorde evenzeer tot de mogelijkheden als een communistische opstand, een militaire putsch of een poging tot staatsgreep door extreemrechts. Geconfronteerd

met al deze dreigingen had de toenmalige rijkskanselier Gustav Stresemann geenszins overdreven toen hij had gezegd dat wanneer de bewapende Beierse bendes, die de republiek omver wilden werpen, naar Berlijn zouden komen, 'ze mij moeten neerschieten op de plek waar ik rechtens zit'.³

De crisisspiraal begon op 11 januari 1923, toen de Franse premier Raymond Poincaré Franse en Belgische troepen het bevel gaf het Ruhrgebied te bezetten. Omdat Duitsland de in het Verdrag van Versailles vastgestelde herstelbetalingen niet had voldaan zou het land deze verplichting in natura moeten nakomen. Verschillende Duitse regeringen hadden reeds verklaard dat aan de eisen tot herstelbetalingen onmogelijk kon worden voldaan. De regering-Cuno bestempelde de invasie als een illegale daad van agressie. Geconfronteerd met een sterk toenemende nationale verontwaardiging verklaarde dit kabinet dat de Duitsers 'passief verzet' tegen de bezetting zouden plegen. De steenkolenmijnen en fabrieken in het Ruhrgebied gingen dicht. Duitse arbeiders en ambtenaren verzetten zich door geen gehoor te geven aan de eisen van de bezetter. Om het passieve verzet te financieren liet de *Reichsbank* de geldpers draaien. Al in april werd duidelijk dat Duitsland als gevolg van de hierdoor veroorzaakte inflatie afkoerste op een 'financiële ramp'.⁴

De koers van het passieve verzet moest echter worden aangehouden. De voorstanders ervan stelden dat de toekomst van Duitsland als eenheidsstaat op het spel stond. Wanneer het verzet gestaakt werd, zo vreesden zij, zou het Ruhrgebied op den duur verloren gaan. Het ging hier beslist niet alleen om een angstdroom van Duitse nationalistes. Samen met de haviken in de regering en het parlement van Frankrijk speelde Poincaré in de loop van het jaar steeds vaker met de gedachte om het Ruhrgebied voorgoed van Duitsland te scheiden. Om het verzet van het Duitse spoorwegpersoneel te breken richtten de Fransen zelfs een eigen spoorwegmaatschappij op, die in het Ruhrgebied de *Reichsbahn* zou moeten vervangen. In het bezette Ruhrgebied creëerden ze een nieuwe Duits-Duitse grens en een douanezone. De Fransen controleerden de toegang tot het Ruhrgebied, dat ze als straf voor de houding van de Duitse bevolking meermalen volkomen afgrendelden.

Aan het passieve verzet kwam pas een einde op 26 september, toen Stresemann erkende dat de schade groter was dan wat het opleverde. Als men was doorgestaan, had de hyperinflatie, die sinds de zomer dramatische vormen had aangenomen, de Duitse economie en vermoedelijk de republiek zelf

kunnen vernietigen. Het beëindigen van het passieve verzet betekende echter geenszins dat de rust terugkeerde. In plaats daarvan veroorzaakte het een nieuwe reeks crises, aangezien de tegenstanders van de republiek doorkregen dat ze deze situatie konden benutten om hun doel te bereiken. De weken die hierop volgden gelden als de meest spannende en nerveuze sinds het bestaan van de republiek.

De Duitse communisten, opgehitst door Moskou, geloofden dat ze een reële kans hadden om het voorbeeld van de Russische bolsjewieken te volgen en de macht te grijpen, om pas op het allerlaatste moment hun plannen op te geven omdat ze erachter kwamen dat deze zouden mislukken. Ondersteund door de Fransen waren separatisten in het Rijnland ervan overtuigd dat ze binnen enkele weken onafhankelijk van Pruisen konden worden en hun eigen Rijnlandse staat onder Franse protectie konden stichten. Ook Hitler geloofde dat er sprake was van een nu-of-nooitmoment. In november probeerde hij in de voetsporen van Mussolini te treden, die in oktober 1922 na diens 'Mars op Rome' minister-president van Italië was geworden. De eerste stap op weg naar Berlijn was de machtsovername in München. Maar hoewel het ledental van de NSDAP in de loop van 1923 vertienvoudigd was, beschikte Hitler nog niet over de noodzakelijke machtsbasis om dit plan zonder steun van de *Reichswehr* uit te voeren. Toen deze uitbleef kon hij slechts een mars naar de Feldherrnhalle aan de Odeonsplatz in München organiseren, waar zijn gewapende aanhangers door de Beierse *Landespolizei* werden tegengehouden. Tijdens een kort vuurgevecht schoot Hitlers schouder uit de kom, toen de man met wie hij in de voorste rij van de marcherende colonne arm in arm liep dodelijk getroffen werd en op de grond viel. Als de kogel slechts enkele centimeters naar rechts was ingeslagen, zou nu niemand Hitler kennen.

Net als in München werden de krachten die de republiek omver wilden werpen overal in Duitsland verslagen. Op het hoogtepunt van de crisis maakte president Ebert gebruik van zijn bevoegdheid om de noodtoestand uit te roepen, om zo de grondwet te beschermen, terwijl Stresemann niet alleen een einde maakte aan het passieve verzet maar tevens de valuta saneerde, wat leidde tot stabilisering van de economie. Het succes van beide staatslieden herinnert ons eraan dat de geschiedenis van het jaar 1923 niet alleen bestaat uit radicalisering en geweld; het is ook de geschiedenis van de overwinning van de Duitse democraten op hun vijanden. Aan het eind van het jaar zat Hitler in

de gevangenis en hoopte Thomas Mann zelfs dat de Europese intellectuelen zich spoedig zouden verenigen om het continent naar een betere toekomst te leiden.⁵ Het is belangrijk om te onthouden: het meisje dat met een pro-republikeins lintje in Beieren ging wandelen deed dat niet om het einde van de republiek te betreuren, maar om haar overwinning te vieren.

Dit boek is gebaseerd op een grote hoeveelheid historische literatuur over het jaar 1923.⁶ Wat het echter van andere boeken onderscheidt, is de omvang van de analyse: de hier vertelde geschiedenis gaat over wat we ontdekken wanneer we de microscoop scherper stellen, om te kijken naar afzonderlijke conflicten. Scènes zoals die tussen het meisje en de Hakenkreuzler zijn meer dan een anekdote. Ze tonen de kern van wat de verschillende crises van 1923 zo gevaarlijk maakte. Het doden van burgers of het verkrachten van Duitse vrouwen door Franse en Belgische soldaten; de woede die buitenlandse bajonetten op openbare plaatsen wekten; het fanatieke appelleren aan het nationale bewustzijn; het gevoel dat een buurman of familielid erin geslaagd is te profiteren van de monetaire crisis terwijl het eigen gezin honger lijdt; de radicale taal van Hitler en het antisemitische geweld van zijn aanhangers en sympathisanten – dit waren de conflicten die het crisisjaar voortstuwden. In dit boek worden ze parallel aan de andere conflicten beschreven, die tussen de regeringen en diplomaten in Parijs, Londen en Berlijn uitgevochten werden. Het was juist de combinatie van al deze ‘microbotsingen’ met een internationaal systeem dat gedurende het grootste deel van het jaar zich aan de zijde van Frankrijk tegen Duitsland keerde, die de Weimarrepubliek op een haar na vernietigde. Alleen wanneer we beide geschiedenissen met elkaar combineren, kunnen we begrijpen wat de ware betekenis was van de beslissingen die Stresemann tijdens zijn kortdurende kanselierschap nam.

Geweld speelt in dit boek een centrale rol. We kunnen de conflicten die zich voordeden niet bestuderen zonder na te denken over de rol van het geweld bij de escalatie van haat. De bezetting van het Ruhrgebied was van het begin af aan gewelddadig. De bezettingstroepen schoten burgers dood en verkrachtten Duitse vrouwen en meisjes. Op dit geweld werd door de Duitsers gereageerd met een campagne van actief verzet, aangevoerd door extreemrechtse nationalist en aanvankelijk heimelijk gesteund door de staat. Tot de geheime operaties van deze campagne behoorden onder meer openlijke liquidaties in de stijl van gangsterbendes en terreurdaden als bomaan-

slagen op spoorwegen of het achterlaten van explosieven in treinwagons. De spectaculairste bomaanslag op een trein kostte op 30 juni twintig mensen het leven terwijl talloze mensen gewond raakten. In reactie hierop dwongen de Fransen en Belgen prominente Duitsers mee te rijden in treinen, om zo de Duitse nationalisten ervan te weerhouden deze in de lucht te laten vliegen.

Toen Albert Leo Schlageter, een door de Fransen gearresteerde deelnemer aan het actieve verzet, in mei werd geëxecuteerd, maakte het doodvonnis van een onbekende Duitser in één klap een beroemde nationalistische martelaar. Daarvoor hadden, tijdens het meest omstreden incident van dat jaar, Franse soldaten op het fabriekscomplex van de firma Krupp in Essen het vuur geopend op arbeiders, waarbij dertien doden waren gevallen. De Fransen gaven de directeurs van Krupp de schuld en veroordeelden hen tot lange gevangenisstraffen. Dergelijke gewelddaden leidden tot een escalatie van haat, wat in beide kampen voor blijvende verbittering zorgde.

In het jaar 1923 beperkte het geweld zich echter niet tot schietpartijen en explosies. Ook gedwongen deportaties en het afknippen van de voedselvoorziening in het Ruhrgebied moeten hiertoe gerekend worden. Uit woede over de weigering van de Duitsers om mee te werken dwongen de Franse en Belgische bezetters meer dan 100.000 beampten en hun gezin het Ruhrgebied te verlaten, niet zelden onder bedreiging van vuurwapens. Deze deportatie naar het niet-bezette deel van Duitsland was onderdeel van een bewuste strategie om de aanwezigheid van de Duitse overheid in het bezette gebied te verzwakken. In verband met de voedselcrisis werden 300.000 kinderen naar het niet-bezette deel van Duitsland gestuurd om daar weer op krachten te komen. Indien ze in het Ruhrgebied waren gebleven zou een onbekend aantal van hen van hongers gestorven.

Dit boek begint in de zomer van 1922. Op dat moment was de Weimarrepubliek allesbehalve een volmaakte democratie, maar ze was op de goede weg. Als we willen begrijpen hoe het crisisjaar 1923 de inspanningen van de Duitse democraten om de republiek te versterken heeft ondergraven, moeten we beginnen met de bedreiging van de democratie in de maanden vóór de Franse en Belgische invasie. Als we willen begrijpen hoe de internationale orde – met name de drie grootmachten die in 1923 de grootste invloed uitoefenden op Duitsland: Groot-Brittannië, Frankrijk en de Verenigde Staten – reageerde, moeten we kijken hoe deze orde er aan de vooravond van het

crisisjaar uitzag. Wanneer dit niet gebeurt, veegt men onder tafel hoezeer de internationale gemeenschap de Duitse democraten het grootste deel van 1923 in de steek heeft gelaten. Als de hoofdrolspelers dat niet hadden gedaan, dan zou de geschiedenis van het crisisjaar en misschien zelfs van de Weimarrepubliek er heel anders hebben uitgezien. Dan was in 1923 het zaad voor een meer democratisch en minder nationalistisch Duitsland gezaaid. Dit boek wil eraan bijdragen dat we beter gaan begrijpen wat het ontkiemen van dit zaad verhinderd heeft en waarom ondanks de enorme inspanningen van de Duitse democraten aan het einde van de Weimarrepubliek een nog verschrikkelijker periode van haat, geweld en oorlog aanbrak.

De moord op Walther Rathenau

De Weimarrepubliek aan de vooravond van het crisisjaar

Verpleegster Helene Kaiser was de eerste die hen bereikte. Ze was op weg naar haar werk in het Charité-ziekenhuis en had bij de tramhalte staan wachten. Instinctief had ze zich plat op de grond laten vallen toen ze ineens allerlei geluiden hoorde die je niet verwachtte in Grunewald, een van de duurste en rustigste buitenwijken van Berlijn. Ze hoorde het brullen van de motor van een auto, gevolgd door gierende banden, een kort salvo uit een machinegeweer en de doffe dreun van een granaat. Ze lag daar te luisteren naar de geluiden terwijl één auto snel wegreed en een andere tot stilstand kwam. Vervolgens hoorde ze helemaal niets. Ze had niet echt gezien wat er was gebeurd. Later vertelde ze dat ze dacht dat de schutter zich verscholen had in de struiken tegenover de plek waar de ene auto tot stilstand was gekomen. Haar instinct om te helpen was echter te groot, ze wilde proberen levens te redden, zelfs als dat betekende dat ze zelf risico liep. Ze stond op en rende naar de auto, een dure NAG-cabriolet met rode wielen waarvan de kap omlaag was. De vloermatten in het achterste deel van de auto stonden in brand. Achter het stuur zat een man, Josef Prozeller, die ongedeerd maar in shock was. Achter hem lag een man op zijn zij. Hij was neergeschoten. Uit zijn gezicht en ledematen vloeide zoveel bloed dat er zich een plas vormde.

Het eerste wat ze deed was het vuur doven dat de granaat had veroorzaakt. Toen nam ze de gewonde man in haar armen en probeerde ze het bloeden te stelpen. Ze zei tegen Prozeller dat ze verpleegster was en wilde helpen, om vervolgens tegen hem te schreeuwen: ‘Snel, snel, naar een dokter!’¹ Hij kreeg de beschadigde auto aan de praat en reed in de richting van het huis van de

gewonde man. Helene Kaiser hield de man stevig in haar armen. Er was echter niets meer wat ze voor hem kon doen. Hij stierf in haar armen. Slechts tien minuten nadat hij was vertrokken droegen Prozeller en Kaiser het lichaam van de man zijn huis binnen. Hij was in totaal vijf keer geraakt. De autopsie maakte duidelijk dat het eerste schot al voldoende was geweest om hem te doden. De dode man was Walther Rathenau, de Duitse minister van Buitenlandse Zaken. Hij was doodgeschoten door de drieëntwintigjarige voormalige marineofficier en student Erwin Kern. Zijn vriend, de zesentwintigjarige Hermann Fischer had de granaat gegooid. Hun auto was bestuurd door de twintigjarige Ernst Werner Techow.

Kern en Fischer waren begin juni naar Berlijn gekomen. Sindsdien hadden ze nagedacht over verschillende manieren om Rathenau te vermoorden. Een van hun plannen had eruit bestaan dat ze hem in het centrum van Berlijn met revolvers zouden doodschietsen. Maar dat idee hadden ze verworpen omdat ze dachten dat de kans om te ontsnappen dan vrij klein zou zijn. Nadat ze Rathenau hadden geobserveerd waren ze tot de conclusie gekomen dat hij het kwetsbaarst was tijdens de autorit van zijn huis in Berlijn-Grunewald naar het gebouw van het ministerie van Buitenlandse Zaken in het centrum van Berlijn. Ze hadden gezien dat Rathenau regelmatig, op vaste tijden, dezelfde route nam en dat er naast de chauffeur nooit iemand in de auto zat; politiebescherming had hij geweigerd. Na afweging van de verschillende opties concludeerden Fischer en Kern dat de beste manier om hem te vermoorden een *drive-by shooting* was. Terwijl ze in de bossen bij Berlijn oefenden in het schieten vanuit een rijdende auto, ontdekten ze dat wanneer ze een handvuurwapen gebruikten er een kans was dat ze zouden missen – ondanks het feit dat ze beiden ervaren militairen waren. Om dat risico te vermijden stelden ze hun aanslag uit en gingen ze naar Schwerin om een machinegeweer op te halen dat ze daar verstoppt hadden. In de nacht van 23 op 24 juni 1922 waren ze er klaar voor.²

Kern en Fischer waren jongemannen uit achtenswaardige families die door de Duitse nederlaag in de Eerste Wereldoorlog geradicaliseerd waren. Ze waren lid van het eerste extreemrechtse netwerk in Duitsland, Organisatie Consul. De leider ervan was Hermann Ehrhardt, een voormalige marineofficier. Mannen als Ehrhardt hadden specifieke redenen om de republiek en haar vertegenwoordigers te haten. De revolutie die leidde tot de stichting van de

Weimarrepubliek, in november 1918, was begonnen binnen de marine. Veel marineofficieren schaamden zich er diep voor dat de matrozen onder hun bevel de rode vlag hadden gehesen en hadden geëist dat de oorlog beëindigd werd in plaats van dat ze waren uitgevaren om in een laatste zeeslag de confrontatie met de Britten aan te gaan. In de winter van 1918-1919 zonnen marineofficieren op wraak. Ze formeerden drie divisies, die bekend werden als de Marinebrigades en waarin officieren oververtegenwoordigd waren. Een van deze brigades stond onder leiding van Ehrhardt en droeg zijn naam.³

In het voorjaar van 1920 sloot Ehrhardt een bondgenootschap met Wolfgang Kapp en generaal Walther von Lüttwitz, die tijdens de oorlog het bevel had gevoerd over het Derde Legerkorps, waarna ze probeerden de republiek met geweld omver te werpen. Ehrhardt trok met zijn zwaarbewapende soldaten het centrum van Berlijn binnen en verklaarde dat de democratie ten einde was. Het plan voor een staatsgreep liep echter in het honderd en de putschisten werden gemakkelijk verslagen. Na deze mislukking dook Ehrhardt onder en vormde hij samen met zijn belangrijkste officieren Organisatie Consul. Het schimmige bestaan van deze club was mogelijk door het oprichten van fictieve compagnieën en het gebruik van valse adressen en geheime codewoorden. Binnen de organisatie werd elke vorm van verraad bestraft met de dood. Het kat-en-muisspel met de staat was mogelijk doordat Organisatie Consul binnen de politie en het juridisch apparaat over veel sympathisanten beschikte. Hoewel hij een van de hoofdrolspelers van de zogenoemde Kapp-putsch was, werd Ehrhardt pas in november 1922 gearresteerd – nadat de politie tweeënhalf jaar naar hem gezocht had. In de zomer van 1923 ontsnapte hij uit de gevangenis.⁴

De leiding van Organisatie Consul hoopte dat wanneer het moment daar was, het zwaarbewapende netwerk in actie zou komen om hetzij ten strijde te trekken tegen de staat en de republiek ten val te brengen, hetzij in samenwerking met de sterk verkleinde Reichswehr de nederlaag van november 1918 te wreken. In augustus 1921 pleegde de groep zijn eerste moord op een prominente vertegenwoordiger van de republiek. Twee voormalige leden van de Marinebrigades spoorden de voormalige minister van Financiën Matthias Erzberger op en vermoordden hem terwijl hij tijdens zijn vakantie in het zuidwesten van Duitsland een boswandeling maakte. Erzberger had in november 1918 namens de regering het wapenstilstandsverdrag getekend en had voor

ratificatie van het Verdrag van Versailles gestemd. Begin 1922 hadden Kern en Fischer voor het eerst samen een gewaagde terroristische actie uitgevoerd: ze leidden een overval op de gevangenis van Leipzig om de voormalige onderzeebootofficieren Ludwig Dithmar en John Boldt te bevrijden.⁵

In de zomer van 1922 was Organisatie Consul van plan om een reeks van politieke moorden te plegen. Over dit geweld was nagedacht: door het vermoorden van politici die de nieuwe Duitse democratie symboliseerden hoopte men de arbeidersklasse te provoceren tot een opstand, waarna het in de chaos die dan zou uitbreken hopelijk mogelijk werd om de republiek alsnog omver te werpen. Op 4 juni slaagden twee Consul-leden er bijna in Philipp Scheidemann te vermoorden, een van de prominentste sociaaldemocratische politici uit de eerste jaren van de Weimarrepubliek. Scheidemann was aan het wandelen met zijn dochter toen twee mannen ineens op hem afrenden en gifgas naar hem spoten. De zevenenvijftigjarige politicus trok zijn pistool en schoot op zijn belagers. Hij miste, maar het was voldoende om de aanslagplegers op de vlucht te jagen. Door het gas raakte Scheidemann bewusteloos en werd hij ernstig ziek, maar hij zou volledig herstellen. Het mislukken van deze aanslag voerde de druk op Kern en Fischer nog meer op, toen zij minder dan drie weken later hun aanslag zouden plegen: de leiding van Organisatie Consul kon een nieuwe tegenslag niet accepteren.⁶

Op 23 juni bevonden Kern, Fischer en Techow zich op een onderduikadres in Berlijn-Schmargendorf. Het was de woning van Richard Schütt. Daar kregen ze gezelschap van Techows zeventienjarige broer Hans Gerd, die nog scholier was, en van diens vriend Willy Günther, die had geholpen bij het vinden van deze locatie op korte afstand van het huis van Rathenau. De volgende ochtend stond Ernst Werner Techow vroeg op. Later beweerde hij dat er een probleem was met de zespersoons Mercedes die ze voor de aanslag hadden geleend en dat hij een paar uur onder de motorkap bezig was geweest. De tijd begon te dringen. Om tien uur 's ochtends wisten ze nog niet zeker of ze die dag nog konden vertrekken. Kort voor halfelf was Techow echter klaar. Voordat ze vertrokken verborg Günther het machinegeweer in de auto terwijl Fischer valse nummerplaten bevestigde. Techow en Günther reden de auto uit de garage, terwijl Fischer en Kern discreet een stukje wandelden om even verderop opgepikt te worden. Günthers rol zat er nu op. Nadat Fischer en Kern achter

in de auto waren gaan zitten trokken ze splinternieuwe leren jassen aan en zetten leren kappen op van het type dat coureurs in de jaren twintig droegen.

Enkele minuten nadat ze hun onderduikadres hadden verlaten reden ze in de buurt van Rathenaus villa een zijstraat in. Als hun plan werkte zou Rathenau hen moeten passeren. En vrijwel meteen daarna gebeurde het. Josef Prozeller reed langs in de donkergrijze cabriolet. Zoals gebruikelijk zat Rathenau links achterin. Hij rookte zijn ochtendsigaar. Techow zette de achtervolging in.

Een groep bouwvakkers en de plaatselijke postbode hadden het beste zicht op dat wat volgde. Ze zagen een langzaam rijdende auto op het midden van de weg, daarachter reed een grote zespersoons auto die probeerde in te halen. Van beide auto's was de kap omlaag. Terwijl de voorste auto afremde voor een bocht in de weg, slingerde deze plotseling naar rechts, terwijl de tweede auto er met brullende motor voorbij probeerde te gaan. Toen leek de tijd stil te staan. De man die links achter in de Mercedes zat stond op en opende het vuur op Rathenau. Het was Erwin Kern. Terwijl hij ging zitten stond Fischer op en gooide de handgranaat die achter in de auto van de minister ontplofte.

Meteen na de explosie gaf Techow gas en ze maakten dat ze wegwamen. De moordenaars hadden geen reden om in paniek te raken. Ze werden niet achtervolgd. Enkele ooggetuigen waren achter de auto aan gerend om te zien welke kant die op ging, maar in dit deel van Berlijn, met al zijn bochten en zijstraten, slaagde niemand erin zicht te houden op de auto – dit was ook een van de redenen waarom de daders voor deze locatie hadden gekozen. Kern en Fischer deden hun leren jassen uit en gooiden het moordwapen uit de auto. 'We hebben Rathenau neergeschoten!' jubelden ze. Techow zette hen af bij de Hohenzollerndamm, waarna Kern en Fischer naar de binnenstad van Berlijn liepen. Zelf reed hij terug naar de garage, waar hij de auto verborg terwijl hij de aldaar wachtende Willi Günter enthousiast vertelde: 'Het is gelukt, Rathenau is gevloerd.'⁷

Later die middag ging Techow Berlijn in om in de Zoologischer Garten Kern en Fischer te ontmoeten. Slechts enkele uren nadat ze de Duitse minister van Buitenlandse Zaken hadden vermoord kuierden ze door de dieren-tuin. 's Nachts logeerden ze bij Kerns tante in Berlin-Steglitz. Ze vertelden haar dat ze naar Berlijn waren gekomen om een baan voor Fischer te zoeken. Op 26 juni gingen ze roeien op de Wannsee en de dag erna verlieten de ze de Duitse hoofdstad.

Op dat moment was een van de grootste politieonderzoeken uit de geschiedenis van Berlijn al gestart. Binnen een uur na de schietpartij was het hoofd van de Berlijnse politie, Bernhard Weiss, gearriveerd op de plek van het misdrijf, in gezelschap van talloze rechercheurs. Bij de jacht op de daders werden kosten noch moeite gespaard. Er werd een beloning van één miljoen Reichsmark uitgelooft voor de tip die tot aanhouding van de daders zou leiden. Er was echter één probleem: anders dan moderne terroristische groeperingen had Organisatie Consul geen verklaring uitgegeven waarin de verantwoordelijkheid voor de aanslag werd opgeëist. Ondanks de vele ooggetuigen wist men over de verdachten aanvankelijk niet meer dan dat het jongemannen van tussen de twintig en vijfentwintig jaar waren, die een 'grijs uniform' droegen. Terwijl de politie de vele onjuiste aanwijzingen onderzocht bleef de auto verborgen in de garage. De eerste dagen leek het alsof Techow, Fischer en Kern weg waren gekomen met een van de spectaculairste politieke moorden van de jaren twintig.⁸

Op 26 juni vertelde een student de politie echter dat hij in Berlijn een jongeman tegenover studenten had horen opscheppen over de moord op Rathenau. De politie nam deze tip serieus: ze vond en arresteerde de tiener. Het was Willi Günther. Tijdens de ondervraging door de politie werd hij zenuwachtig en bekende hij. Dit was de eerste en belangrijkste doorbraak in het politieonderzoek. Weiss en zijn team kenden nu de identiteit van de moordenaars. Op 27 juni vonden zij de auto en werd Techows jongere broer Hans Gerd gearresteerd. Aanvankelijk hield men het sensationele nieuws geheim, in de hoop dat de in Berlijn ondergedoken Techow, Kern en Fischer zouden worden gevonden. Toen echter duidelijk was geworden dat de belangrijkste verdachten de hoofdstad hadden verlaten werden er op grote schaal opsporingsaffiches verspreid. Op 28 juni konden in heel Duitsland mensen de namen lezen. Techow, Kern en Fischer waren de meest gezochte misdadigers van Duitsland.⁹

Techows oom, de industrieel Erwin Behrens, was iemand met uitstekende contacten in het Duitse bedrijfsleven. De dag voordat de namen van de verdachten werden gepubliceerd verscheen Techow op het landgoed van Behrens bij Frankfurt an der Oder, zo'n tachtig kilometer ten oosten van Berlijn. Toen Behrens de naam van zijn neef in de krant las, belde hij discreet de politie. Hoewel zijn neef hoofdverdachte was van een misdrijf waarvoor hij de dood-